

Biografistyka Pedagogiczna  
Rok 6 (2021) nr 1  
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399  
DOI: 10.36578/BP.2021.06.04

**Magda Karkowska\***

## **Biografie i badania biograficzne – pojęcia, tworzywo, funkcje Dlaczego warto gromadzić wspomnienia?**

### **Biographies and Biographical Research: Their Concepts, Substance and Functions Why Are Recollections Worth Gathering?**

**Abstract:** The considerations in this article start from the reconstruction of the key concepts for biographical writing in order to look at the relationships between them and answer the question of what a biography is substance of and what roles truth and fiction play in it. Then the processes taking place in the biographical study are analysed. They include storytelling and collecting research material. Moreover, a narrative interview and a biographical conversation serve causative and therapeutic functions. The reconstruction of events by finding breakthrough moments and naming crucial experiences in one's biography supports the process of constructing an identity. It also helps to ask existentially important questions and enables the 'biographisation' process in some cases. Finally, some space is devoted to autoethnography and its relationships with autobiography, also suggesting the answer to the question posed in the title.

**Key words:** biography, biographical research, material, story, psychotherapy.

\* Magda Karkowska (ORCID: 0000-0002-8769-840X) – dr hab., profesor na Wydziale Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: magda.karkowska@uni.lodz.pl.

Pisanie i publikowanie pamiętników, biografii, listów, wspomnień ma wieloletnią, ugruntowaną tradycję, nie powinno zatem dziwić, że z czasem stało się przedmiotem zainteresowań naukowców – nie tylko literaturoznawców, ale również socjologów i pedagogów.

### **Biografia, badanie biograficzne – wokół definicji**

Biografia może być rozumiana na wiele sposobów: jako historia życia, pełen jego cykl, ale i jako droga od narodzin ku śmierci<sup>1</sup>.

Istotne z badawczego punktu widzenia wydaje się być rozróżnienie między biografią przeżywaną, a biografią opowiadaną – pierwsza to „podmiotowo zorientowany i zorganizowany proces rozwoju i kształtowania ludzkiego życia” czy też, w innym ujęciu, „subiektywna konstrukcja przeżytego życia”<sup>2</sup>. Druga zaś – biografia opowiadana – jest to historia indywidualnych ludzkich doświadczeń powierzonych badaczowi lub odnaleziona w dokumentach czy materiałach archiwalnych.

Poszerzając tło definicyjne, związane z różnymi ujęciami biografii, nie należy pomijać wymienianych przez Normana K. Denzina<sup>3</sup> historii życia, historii przypadku czy też autonarracji. Wiążą się one ściśle z procesem interpretacji tego co przeżyte, niejako łącząc aspekt przeżywany z opowiadany. Historia życia przedstawia doświadczenia osoby, grupy czy organizacji w taki sposób, w jaki ów konkretny zbiór doświadczeń jest przez narratora interpretowany<sup>4</sup>. Relacja z życia z kolei zogniskowana jest na pewnym procesie, który badacz chce poddać interpretacji. Jej centralnym elementem jest autonarracja – opowieść osoby o swoim życiu w kontekście określonego zbioru doświadczeń, które narrator podziela z innymi lub nie. Inaczej, autonarrację określić można jako historię własnego „ja” w stosunku do jakiegoś przeżycia czy doświadczenia.

- 1 D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych: listy, dzienniki, pamiętniki, blogi, materiały wizualne*, Warszawa 2016.
- 2 Tamże.
- 3 N. K. Denzin, *Interpretative Biography. Qualitative Research Methods*, London–New Delhi 1989.
- 4 Istotnego znaczenia nabiera tutaj zasada współczynnika humanistycznego, mówiąca o tym, że badacz powinien zawsze przyjmować jako punkt wyjścia w procesie interpretacyjnym stanowisko badanych, ich odczucia oraz przemyślenia.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w odmienny sposób badają biografie socjologowie, a inaczej pedagodzy. Jest oczywiście i ujęcie literackie biografii, do którego powrócę w końcowej części artykułu.

W badaniach socjologicznych zazwyczaj poszukuje się wzorów przebiegu życia jednostek na tle sytuacji społeczno-historycznej lub przemian kulturowych. Kluczowe są tu nie tyle same losy jednostek, ile powtarzalne sposoby reagowania na opisywane sytuacje, a celem, jaki stawia sobie badacz, jest próba skonstruowania pewnej ich typologii<sup>5</sup>.

Z perspektywy pedagogicznej natomiast badania biograficzne zazwyczaj koncentrują się na wielowymiarowych procesach uczenia się w toku biografii i w oparciu o biografie (własną)<sup>6</sup> bądź na eksplorowaniu indywidualnych sposobów przekształcania środowiska z założeniem, że ostateczny kształt biografii zależy nie tylko od uwarunkowań środowiskowych ale też, w co najmniej równym stopniu, od decyzji, doświadczeń i woli podmiotu.

Celem badań biograficznych w pedagogice, inaczej niż w analizach socjologicznych, jest zazwyczaj rekonstrukcja najważniejszych wątków w narracyjnej opowieści, podejmowana po to, by przybliżyć procesy kształtowania tożsamości jednostkowej.

### **Prawda i fikcja w biografiach**

Zagadnieniem, które fascynuje badaczy biografii, są proporcje między wydarzeniami autentycznymi a fikcją.

Wyróżnić można kilka podejść do gromadzenia materiałów autobiograficznych, a także do orzekania tego, co jest prawdą, a co nią nie jest.

Odtwarzanie przeszłości uwarunkowane jest wieloma złożonymi procesami, wśród których wymienić warto:

- rozbudzenie potrzeby wspomnień, akceptacji miejsc, wydarzeń i okoliczności, które stanowiły ramę dla przeżyć narratora; głównym celem jest tutaj pokonanie wyobcowania emocjonalnego, przybliżanie słuchaczowi, a przede wszystkim sobie, minionych doznań, odczuć;

5 D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych*.

6 *Uczenie się z biografii Innych*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: Biografia i badanie biografii, t. 2, Łódź 2011.

- bierne współdziałanie słuchacza czy badacza biografii polegające na otwarciu się na opowieść innej osoby, uruchomieniu procesu introspekcji, milczącym i akceptującym współbyciu w tym, co przywoływane;
- fantazjowanie nie oznacza zniekształcania wydarzeń, jedynie przekładanie akcentów między tym, co uważaliśmy niegdyś za najistotniejsze, a tym, co z obecnej perspektywy wydaje się pierwszoplanowe<sup>7</sup>.

Inaczej niż Duccio Demetrio traktuje powstawanie opowieści biograficznej Norman Denzin<sup>8</sup>. Mniej tutaj filozofii wspominania i wpływających z niej czynników terapeutycznych, Denzin koncentruje się raczej na technicznych aspektach, dotyczących sposobu i struktury pisania o życiu i minionych wydarzeniach, które się nań składają. Poprzez oparcie opowieści biograficznej o konkretne wytyczne, próbuje ująć ją w określone ramy, stworzyć swego rodzaju model konstruowania biografii, jednak i dla niego prawda tu występująca nie ma wymiaru jednoznacznego. Prawda to zarówno obiektywne wydarzenia, jak i pewne, dokumentarne cechy. Badacz wymienia wśród nich:

- szczerłość autobiograficzną – przedstawienie subiektywnej prawdy o życiu;
- prawdę historyczną – zgodność opisywanych wydarzeń z historycznymi zapisami i konotacjami;
- prawdę estetyczną (subiektywną);
- prawdę fikcji (to, w jaki sposób opisywane wydarzenia funkcjonują w świadomości narratora).

Danuta Lalak z kolei proponuje taki oto, bardziej przejrzysty, podział zawartości materiału autobiograficznego, wyróżniając w nim:

- fakty – opisują to, co obiektywne, sprawdzalne (i co odpowiada prawdzie historycznej, a także wspomnianym uprzednio przez Denzina realnym i obiektywnym wydarzeniom w życiu narratora);
- faktyczności – dotyczą znaczeń, interpretacji tego, jak opisywane fakty były doświadczane przez bohaterów (odpowiada to zarówno Denzinowskiej prawdzie fikcji, jak i być może prawdzie estetycznej);

7 D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, tłum. A. Skolimowska, przedm. O. Czerniawska, Kraków 2000.

8 N. K. Denzin, *Interpretative Biography*.

- fikcję – odnosi się ona do narracji, opowieści o tym, co dotyczy zarówno faktów, jak i faktyczności (odpowiada częściowo prawdzie historycznej, a częściowo szczerości autobiograficznej)<sup>9</sup>.

Prawda w tym ujęciu rozumiana jest jako zgoda faktów i faktyczności (czyli sposobów ich przedstawiania). W potocznym rozumieniu obejmuje więc pewną wspólnotę umysłową. Sięgając do autentyczności doświadczenia, sposobów doświadczania i przeżywania faktów (faktyczności), jako źródeł wiedzy biograficznej, otwieramy badanie naukowe na świat przeżyć wewnętrznych, do tej pory niedostępny nauce. Jak ważna jest to kwestia, ilustruje zestawienie możliwości badania opinii badanych (metoda sondażu) z badaniem sposobów budowania tożsamości i konstruowania świata przeżywanego (podejście interpretatywne, fenomenologia).

### **Tworzywo biografii**

Wielu z nas, studiując biografie znanych, albo mniej znanych osób, zastanawia się nad tym, co powoduje, że książka jest fascynująca, i odwrotnie, z jakiego powodu lektura zaczyna nas nużyć? Czy zależy to od nietuzinkowej osobowości bohatera, niezwykłych okoliczności, w jakich przebiegało jego życie, a może od pisarskich umiejętności autora?

Zastanówmy się przez chwilę, co stanowi tworzywo biografii?

Jak pisze Demetrio, tworzywem biografii jest opowieść, odzwierciedlająca mnogość nagromadzonych w ciągu całego życia wspomnień, rozmyślań, rozważań czy medytacji, która towarzyszy wielu ludziom na przestrzeni lat<sup>10</sup>.

Któż z nas nie ma wspomnień: przelotnych, dobrze utrwalonych w pamięci, radosnych, ale i traumatycznych, bolesnych?

Opisywana rzeczywistość nigdy nie jest obiektywna, zmienia kształt, staje się jedną z możliwych wersji przedstawianych wydarzeń. Ten subiektywny obraz jest dużą wartością biografii ludzkich: to, co udokumentowane, uprawomocnione historycznie, i to, co wzbogacone emocjami i odczytaniem narratora, tworzy wielowarstwową opowieść. Opowieść autobiograficzną, fabularyzowaną, spójną, ale i rozproszoną, dysocjacyjną. Życie rzeczy i nasze własne jest zawsze życiem umysłu.

9 D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010.

10 D. Demetrio, *Autobiografia*.

Jak zauważa włoski andragog, we wszystkich czasach i kulturach ludzie używali opowiadania historii własnych i cudzych jako sposobu organizowania doświadczeń, dzielenia się swoimi przeżyciami – poprzez przywoływanie, porządkowanie, adaptowanie do bieżącej sytuacji czy późniejszą analizę. Nierzadko opowieści te pełniły funkcję nadawania sensu życiu<sup>11</sup>.

W psychologii i psychoterapii narracja (będąca podstawą zarówno biografii, autobiografii, jak i autoetnografii – uwagi na temat różnic pomiędzy tymi pojęciami przedstawię nieco później) – jest właśnie sposobem organizowania w czasie i przestrzeni epizodów, działań i ich wyjaśnień. Może więc dotyczyć nie tylko świadomych wspomnień, ale też opisywać fantazje, marzenia, niewypowiedziane historie, niezrealizowane plany czy odnosić się do przeżywanych emocji<sup>12</sup>.

Znaczenia w narracjach nie zawsze wypowiedane są wprost. Jak zauważa Theodore Roy Sarbin<sup>13</sup>, nasz świat porządkowany jest przez cztery rodzaje metafor (są to: formizm, mechanicyzm, organicyzm i kontekstualizm), których interpretacje doczekały się wielu omówień w psychologii – do metaforycznego wymiaru naszej egzystencji odnoszą się między innymi koncepcje psychoanalityczne, behawioralne, interakcyjne oraz teorie psychologii rozwojowej. Według przedstawicieli ostatniego z wymienionych kierunków myślenia, nasze „ja” przechodzi przez kolejne etapy rozwoju, osiągając coraz wyższe stadia samoświadomości, przy czym kluczową rolę w procesie tym odgrywa nie tylko wrodzona dynamika zmian rozwojowych (Erik Erikson, Lawrence Kohlberg<sup>14</sup>), ale też kontekst, otoczenie społeczne, które może procesy owe wspierać, ale może je także hamować. Kontekstualiści z kolei zwracają szczególną uwagę na okoliczności tworzące pewną strukturę zdarzeń, w którą my sami, nasze wybory, decyzje czy losy jesteśmy wpisani. Znane z poglądów George’a Herberta Meada<sup>15</sup> *Me i I*, dwa stany osobowości, prowadzą ze sobą ciągły dialog, bywają wobec siebie antagonistyczne, ale też pozwalają pisać, mówić o sobie, przenosić się w przeszłość czy snuć plany na przyszłość.

11 Tamże.

12 H. J. Hermans, E. Hermans-Jansen, *Autonarracje: tworzenie znaczeń w psychoterapii*, tłum. P. Oleś, Warszawa 2000, s. 19.

13 T. R. Sarbin, *The Narrative As a Root Metaphor for Psychology*, w: *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*, red. T.R Sarbin, New York 1986, s. 3–21.

14 E. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004.

15 G. H. Mead, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska, wstęp A. Kłoskowska, Warszawa 1975.

Zjawiskiem, który umożliwia rekonstrukcję minionych przeżyć i wydarzeń, jest depersonalizacja. Opiera się ona na stopniowym zyskiwaniu dystansu do opisywanych wydarzeń, uwzględnieniu w porządku narracyjnym innych: ich emocji, przeżyć, pozostawieniu przestrzeni dla odmiennych punktów widzenia. Trzymanie się jedynej, oficjalnej wersji izoluje od źródeł introspekcji, zamyka i oddala zamiast otwierać i przybliżać<sup>16</sup>. Procesy, o których mowa, są niejako intuicyjne, bardzo trudno sformułować jednoznaczne wskazówki, jak prowadzić autobiograficzne rozmowy.

Czasem czynnikiem stymulującym narrację jest bliskość i wspólnota doświadczeń narratora i słuchacza, a niekiedy komunikacja przebiega tym sprawniej, im osoby te mniej mają ze sobą wspólnego (na przykład dziennikarz i jego rozmówca). Istotne jest porozumienie w zakresie tego, co stanowi fundamentalne momenty egzystencji narratora.

To właśnie one: kryzysy, epifanie, doświadczenia krystalizujące i momenty przełomowe organizują narrację, nadając jej wewnętrzną chronologię (zawsze jest jakieś „wcześniej” i „później” wobec owych wydarzeń, nierzadko też od nich rozpoczyna się biograficzna opowieść).

Na fabułę biograficzną zazwyczaj składają się trzy główne kategorie wydarzeń:

- incipit (wydarzenia poprzedzające punkt zwrotny biografii, ale też zachowane w pamięci a towarzyszące mu rzeczy, obrazy, osoby); incipit może mieć charakter figuratywny (ludzie, zwierzęta) lub sensoryczny (zapachy, barwy, żywyoty);
- ruit (tzw. życiowy *background* pochodzenie, wykształcenie, rodzina, rówieśnicy, momenty kluczowe) – sukcesy, porażki, ucieczki i powroty, zaskoczenia, pasje, miłości i antypatie;
- exit (efekty działań, niezrealizowane zamierzenia, zadania i cele na przyszłość, odkryte zdolności i ograniczenia); exit jest zazwyczaj zamknięciem pewnego cyklu, generując tożsamościowe pytania o sens i znaczenie egzystencjalnych doświadczeń. Bywa też zaproszeniem do ponownego odczytania treści autobiograficznych<sup>17</sup>.

16 D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych*.

17 D. Demetrio, *Autobiografia*.

### **Terapeutyczna funkcja autonarracji**

Zadaniem autora biografii jest zebrać te wydarzenia, które składają się na fabułę biograficzną, a następnie uporządkować je, opisać, zasięgając konsultacji u bohatera. Często sama czynność pisania poprzedzona jest decyzją w jakiej kolejności przedstawić wydarzenia, co pominąć, a co wyeksponować.

Zakres działań badacza jest szerszy: powinien on nie tylko wysłuchać wspomnień, ale ukierunkować rozmowę tematycznie, uporządkować wypowiedź, nierzadko stymulując u narratora nie tylko retrospekcję, ale i pewne przewartościowanie, zgodnie z ideą i postrzeganiem autobiografii jako stanu ducha, w którym następuje nie tylko spotkanie z samym sobą, ale też konfrontacja z przeszłością i jej reintegracja z terażniejszością.

Biografia powstaje na bazie opowieści. Do stworzenia tejże niezbędna jest wiedza o świecie i o sobie samym. Jak zauważa Anthony Giddens<sup>18</sup>, jest to wiedza dwojakiego rodzaju: komunikacyjna, czyli zyskiwana pod wpływem uczenia się, przyswajania faktów, werbalnego przekazu, który może mieć miejsce w sytuacjach formalnych i nieformalnych pod względem edukacyjnym, oraz koniunktywna – oparta na przekazie międzygeneracyjnym, wynikająca z więzi w rodzinie i uniwersalnych w kulturze wartości czy symboli występujących w baśniach, mitach czy innych odmianach Wielkich Narracji. Bez wiedzy, o której mowa, podobnie jak bez pewnego poziomu samoświadomości, rozumianej jako zdolność do odpowiedzi na istotne, tożsamościowe pytania: kim jestem?, dokąd zmierzam?, co powoduje, że znalazłem się w obecnym miejscu i sytuacji? – nie jest możliwe stworzenie opowieści składającej się na biografię.

Nie zawsze bohater biografii potrafi odnaleźć odpowiedzi na wskazane pytania, nie zawsze też jest gotów w sensie psychicznym, by spotkać się z przeszłością, stawić czoło temu, co minęło, a zadecydowało o dokonanych wyborach, podjętych decyzjach i tym wszystkim, co powoduje, że tak, a nie inaczej wspomina on przeszłość i wyobraża sobie przyszłość. Właściwie poprowadzona i zrekonstruowana opowieść biograficzna ma walory terapeutyczne.

18 A. Giddens, P. W. Sutton, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2012. Autorem koncepcji dwóch rodzajów wiedzy/doświadczenia nie jest jednak Anthony Giddens, ale Karl Mannheim.



Chodzi tutaj o to, by podczas zbierania wspomnień pomóc opowiadającemu uporządkować autonarrację, uruchamiając zarazem funkcję sprawczą opowiadania – znaczenie przeżytych wydarzeń, ewolucję sposobu ich postrzegania, a także możliwe konsekwencje własnych działań zarówno podjętych, jak i zaniechanych, najpełniej uświadamiamy sobie, dopiero mówiąc o nich, opowiadając je. Komuś? Samemu sobie? Okazuje się, że i słuchaczowi/słuchaczom i sobie samym.

Nierzadko wówczas rewidujemy własne przekonania, porządkujemy doznawane emocje. Funkcja sprawcza narracji wykorzystywana jest także w procesie terapeutycznym – to dzięki niej pacjent, wychodząc z gabinetu psychoterapeuty, nierzadko zastanawia się, dlaczego zupełnie inaczej myślał o swoich zachowaniach, czemu wypierał pewne rodzaje myśli i towarzyszących im odczuć, w efekcie końcowym dochodząc do wniosku, że to czego doświadczył, nie tylko jest powszechniejsze, niż sądził, ale wydaje mu się bardziej zrozumiałe i spójne, a nierzadko znajduje swoje wytłumaczenie w przeszłości, działaniach innych osób.

Rola słuchacza opowieści jest niezwykle istotna jeszcze z jednego powodu – wspierając rekonstruowanie wydarzeń, pomaga on dostrzec momenty przełomowe w biografii, a nierzadko nazwać doświadczenia krystalizujące, czyli takie, które doprowadziły do znaczącej zmiany w postrzeganiu siebie samego czy jakiegoś ważnego w życiu obszaru. Doświadczenie krystalizujące może wiązać się z ważnym w sensie egzystencjalnym spotkaniem, które uwalnia potencjał twórczy<sup>19</sup>, może też przybierać charakter epifanii (ośnienia, efektu halo, iluminacji). Z perspektywy czasowej niektóre z nich stają się trwałymi elementami tożsamości podmiotu, sytuując się w biografii jako momenty przełomowe. Oczywiście, nie zawsze zbieranie materiałów biograficznych ma aż tak silne, katalizujące oddziaływanie, wzrost samoświadomości jest często elementem przemyśleń, refleksji czy samodzielnego „przepracowywania” autonarracji.

Zresztą momenty przełomowe, wiodące do biograficznych metamorfoz, są tylko jedną z czterech opisywanych przez Fritza Schützego struktur procesowych<sup>20</sup>. Struktury te są rodzajem narzędzia służącego do analizy

19 H. Gardner, J. Walters, *The Crystallizing Experience. Discovering An Intellectual Gift*, w: *Genius and Eminence: The Social Psychology of Creativity and Exceptional Achievement*, red. R. S. Albert, Oxford–New York–Seul–Tokyo 1986, 135–146.

20 A. Rokuszewska-Pawełek, *Wywiad narracyjny jako źródło informacji*, „Wiedza, Kultura i Społeczeństwo”, 1 (2006) s. 17–28.

i porządkowania materiału biograficznego. Pozostałe to: trajektorie (okresy, w których pojawiają się szczególne wyzwania spowodowane wydarzeniami losowymi takimi jak: ciężka choroba, niepełnosprawność, strata bliskich osób, traumatyczne okoliczności historyczne – wojna, poważne kryzysy, wybuch epidemii), wzorce instytucjonalne (wymagania instytucji, oczekiwania, cele i reguły działania związane z pewnymi okresami w biografii i pełnieniem określonych ról społecznych) oraz plany biograficzne (intencjonalne planowanie własnego życia, podejmowanie działań na rzecz realizacji wspomnianych zamierzeń z uwzględnieniem psychicznych kosztów i ryzyka z nimi związanego). Struktury procesowe ukazują biografię jednostkową jako fenomen rozpięty między podmiotowością i dążeniem do indywidualizacji życia, samorealizacji w sferze prywatnej, a koniecznością sprostania wymogom instytucjonalnym, formalnym ograniczeniom roli społecznej i okoliczności życiowych, w jakich narrator się znalazł, zmierzania się z przeciwnościami losu, jakie go dotyczą.

Z tego powodu, nie tylko w związku z dążeniem do podnoszenia samoświadomości i stymulowaniem biograficznego sprawstwa powstają biograficzne zapiski: pamiętniki, opowieści, bardziej współcześnie – blogi.

O ile jednak funkcją pamiętnika jest autorefleksja, o tyle blog to przede wszystkim autoprezentacja, często dokonująca się przez pryzmat swoich zainteresowań czy identyfikacji w sferze kultury (muzyka, literatura, moda). Wybór należy do czytelników. Jak piszą badacze, nie ma nieciekawych biografii, są tylko niewłaściwe sposoby ich przedstawiania i analizowania.

### **Autoetnografia a autobiografia – kilka słów o pokrewnych(?) pojęciach**

Mirosława Nowak-Dziemianowicz nazywa autoetnografią: „narrację badacza, grupy badaczy zainteresowanych tym samym zdarzeniem, doświadczeniem, fragmentem rzeczywistości”. Zdaniem tej autorki jest to taki rodzaj opowieści biograficznej, w której „ujawnia się «mądrość powieści» i niepowtarzalność jednostkowego losu i która może być punktem wyjścia do postawienia pytania o podmiot i podmiotowość”<sup>21</sup>. I dalej:

21 M. Nowak-Dziemianowicz, *Narracyjne możliwości pedagogiki a kryzys kultury i wychowania*, „Forum Oświatowe”, 25 (2013) nr 3 (50) s. 35–60.

[...] te jednostkowe, subiektywne historie stają się punktem wyjścia do postawienia pytania nie o to, czym podmiot jest, jak w systemach filozoficznych i koncepcjach teoretycznych, lecz o to, jak ludzie rozumieją i jak opisują własną podmiotowość, w jaki sposób historie życia, autobiografie i autonarracje stają się początkiem, inspiracją dla namysłu, opisu i próby rozumienia tego, jak podmiot istnieje, a nie punktem dojścia, rozstrzygnięciem problemu<sup>22</sup>. Czy zatem autoetnografia to rodzaj biografii z otwartą perspektywą interpretacyjną? Beata Borowska-Beszta z kolei skłania się ku nazywaniu autoetnografii „interpretowaną historią życia”<sup>23</sup>.

Interpretowaną czyli taką, w której pojawia się namysł, refleksja, analiza doświadczeń kształtujących nas samych i nasze życie. Specyficzną formą takiej refleksji jest biografizacja: działanie, w którym nowe doświadczenia i przeżycia zestawiane są z wcześniejszymi obrazami siebie i świata. Częstkowe doświadczenia odnoszone są do całości owych wyobrażeń. Jeśli uda się je uzgodnić, zostają włączone w istniejącą już strukturę, jeśli nie, stają się impulsem do jej przekształcenia. Tę formę porządkowania znaczeń i sensów poprzez dokonania podmiotu i z jego perspektywy Fritz Schütze nazywa biografizacją<sup>24</sup>. Umiejętność dokonywania biografizacji współistnieje z wysokim poziomem samoświadomości narratora.

Cytowany przez Borowską-Beszta John Creswell wyróżnia dwa typy biografii: 1) biografie klasyczną – zbierane materiały muszą wykazywać cechy dokumentu (słuszność i rzetelność), cały proces zbierania i analizowania danych świadomie separowany jest od przemyśleń badacza oraz 2) biografie interpretatywną – materiały tworzą pewną historię życia, która jednak zawiera interpretacje i perspektywę nie tylko narratora/autora, ale też badacza.

Inna badaczka, Catherine Ramsland, wymienia natomiast trzy modele konstruowania biografii:

- model interpretatywny – istotną rolę odgrywa obecność psychologicznych wyjaśnień dotyczących motywów postępowania czy istoty wyborów dokonywanych przez podmiot;

22 Tamże.

23 B. Borowska-Beszta, *Etnografia dla terapeutów – pedagogów specjalnych. Szkice metodologiczne*, Kraków 2005.

24 D. Urbaniak-Zajac, *Pedagogiczna perspektywa w badaniach narracyjno-biograficznych*, w: *Narracje – (auto)biografia – etyka*, red. L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk, Wrocław 2005, s. 115–127.

- model obiektywny – istotną rolę odgrywa dokumentowanie faktów oparte na oficjalnych źródłach. Biografia taka ma charakter raczej historyczny niż artystyczny;
- model dramatyczny – istotne są raczej emocje, indywidualne znaczenia nadawane przeżyciom; biografia ukazana jest jako seria portretów i wydarzeń z życia bohatera/narratora, zazwyczaj mało faktograficzna, oparta na rozmaitych źródłach danych<sup>25</sup>.

W świetle przytoczonych typologii autoetnografia zmierza ku biografii w modelu interpretatywnym lub/i dramatycznym. W procesie jej powstawania istotne są zarówno motywy działania, wyjaśnienia autora, jak i odczuwane emocje, a nade wszystko subiektywne znaczenia nadawane przeżyciom.

Terminy „autoetnografia” i „biografia” zbliżają się do siebie, gdy przedmiotem pisemnego opracowania jest ludzkie życie umieszczone w pewnym kontekście kulturowym i społecznym (dochodzi tu do swoistego łączenia tego, co kulturowe, z tym, co indywidualne z zaznaczeniem tła i figury – pierwotnych kategorii gestaltowskich<sup>26</sup> przekładalnych także na kategorię Lebensweltu), a podstawową metodą analizy przeżyć jest introspekcja, wykorzystująca procesy rozumienia siebie samego i innych. Jak zauważa Agnes Heller<sup>27</sup>, działanie, myślenie i odczuwanie są przejawami ludzkiego życia, wzajemnie się warunkują i niemożliwe jest ich doświadczanie w kategoriach pozajęzykowych.

Z biografią autoetnograficzną mamy do czynienia wówczas, gdy narracja nie tylko służy generalizacji, porównywaniu przypadków i poszukiwaniu ogólnych prawidłowości rządzących opisanymi wydarzeniami, ale i pełni funkcje ewokatywne – służy zapoznaniu z pewną historią, a czasem wywołaniu określonych uczuć, refleksji w czytelnikach. Uwaga w autoetnograficznych biografiiach skoncentrowana jest nie na tekście, ale na akcie wglądu oraz na relacji, interakcyjnym charakterze wytwarzanej wiedzy czy komunikowania swoich przeżyć i doświadczeń, nierzadko do tej pory trzymany w tajemnicy, lub nie do końca uświadamianych, należących do przestrzeni intymnej (przykład stanowią zwie-

25 B. Borowska-Beszta, *Etnografia dla terapeutów*.

26 Więcej o psychologii Gestalt i kluczowych pojęciach tła i figury, *Psychoterapia: szkoly i metody. Podręcznik akademicki*, red. L. Grzesiuk, H. Suszek, Warszawa 2011.

27 A. Heller, *Towards an Anthropology of Feeling*, „Dialectical Anthropology”, 4 (1979) nr 1, s. 1–20,

rzenia dotyczące kluczowych kwestii w życiu narratora, tzw. coming outy). Język może być miejscami niedbały, ekspresyjny, osobisty, obfitować w neologizmy.

Autoetnografiami w umownym sensie są zatem znane teksty literackie: *Quo Vadis* Henryka Sienkiewicza, określana przez krytyków jako prawda uczuć i prawda czasu, pamiętnik starego subiekta – znana z *Lalki* Bolesława Prusa narracja Rzeckiego, oparte na introspekcji i psychoanalitycznych analizach i nie bez powodu identyfikowane z antropologią głębi, książki Olgi Tokarczuk (można z dużym prawdopodobieństwem mówić o wymiarze symbolicznym, ale i projekcyjnym opisywanych przeżyć bohaterów), *Ćwiczenia z utraty* Agaty Tuszyńskiej – nasycony emocjami zapis doświadczeń i przeżyć Autorki spowodowanych śmiertelną chorobą męża. Trudniej natomiast z pewnością wskazać, które z książek o rysach pamiętnikarskich autoetnografiami nie są. Kluczowa bywa tu obecność tła społeczno-obyczajowego i umiejętność umieszczenia przez autora swoich przeżyć w szerokim kontekście kulturowym epoki, podobnie jak ekspresyjny, emocjonalny język opisu.

Jeśli zaś chodzi o rozróżnienia terminologiczne między pojęciami „biografia” a „autobiografia”, sprawa jest dość oczywista, gdyż biografia dotyczy kogoś innego, osoby trzeciej, a w autobiografii narrator występujący zazwyczaj w pierwszej osobie liczby pojedynczej jest zarazem jej autorem. W opowieści biograficznej tworzywem jest narracja rozumiana jako wypowiedzi głównego bohatera, może ona przybierać cechy pierwszo- lub trzecioosobowe (auktorialna lub personalna). Podsumowując zatem, autoetnografia, bez próby przesądzania o tym, czy jest to praktyka narracyjna, czy rodzaj pracy twórczej, a może pewien gatunek literacki bliski autobiografii, pozostaje ciekawą propozycją zarówno z zakresu nauk społecznych, jak i literaturoznawstwa.

Narracja biograficzna, wyłaniająca się w procesie introspekcji stanowi podstawę do analizowania sfery działań ludzkich, opartych na jawnych i ukrytych motywach, rozwiązywania problemów poprzez wartościowanie i konfrontowanie doznawanych emocji w procesie docierania do wewnętrznych uwarunkowań naszego działania. Ona właśnie, wiodąc ku opowieści biograficznej czy autoetnograficznej, uruchamia refleksję nad życiem, pozwala podsumowywać minione wydarzenia, umieszczać siebie w szeroko i wąsko rozumianym kontekście społecznym, a tym samym ma znaczenie rozwojowe, bowiem poprzez wzbudzenie autorefleksji wspiera samoświadomość, prowadząc człowieka „ku jego wyższym przeznaczeniom” i lepszemu osadzeniu w ramach współtworzonego świata życia.

Podsumowując podjęte rozważania, zmierzam ku konkluzji, że gromadzenie wspomnień jest ważne z kilku powodów, przede wszystkim dlatego, że pomaga ująć minione doświadczenia i przeżycia w pewne ramy, nadać im sens i znaczenie. Momenty przełomowe, kryzysy i epifanie ukazują, jak zmienia się bieg życia bohatera biografii, a ich analiza ma walory rozwojowe, ponieważ pobudza samoświadomość. Sama narracja, będąca fundamentem owych wspomnień, pełni funkcję sprawczą, pozwala ubrać w słowa to, co niewypowiedziane, prowokuje istotne egzystencjalnie pytania, a nierzadko pomaga dotrzeć do istoty przeżyć, stając się początkiem procesu uzdrawiania. Wspomnienia mają więc w pewnym sensie właściwości terapeutyczne.

**Streszczenie:** Postanowiłam rozpocząć rozważania od rekonstrukcji kluczowych dla pisarstwa biograficznego pojęć po to, by przyjrzeć się relacjom między nimi oraz poszukać odpowiedzi na pytanie co jest tworzywem biografii, jaką rolę pełni w niej prawda, a jaką fikcja. Następnie analizuję procesy zachodzące w badaniu biograficznym, którego istotnym elementem nie jest jedynie opowiadanie i zbieranie materiału badawczego: wywiad narracyjny, rozmowa biograficzna pełnią także funkcje sprawczą i terapeutyczną, a rekonstrukcja wydarzeń poprzez możliwość odnalezienia momentów przełomowych, nazwania doświadczeń krystalizujących w biografii, wspiera procesy konstruowania tożsamości, prowokuje do stawiania istotnych egzystencjalnie pytań, w niektórych wypadkach umożliwia także dokonanie procesu biografizacji. Na zakończenie nieco miejsca poświęcam autoetnografii i jej związkom z autobiografią. Finalnie zarysowuję odpowiedź na pytanie zawarte w tytule.

**Słowa kluczowe:** biografia, badanie biograficzne, tworzywo, opowieść, psychoterapia.

## Bibliografia

- Borowska-Beszta B., *Etnografia dla terapeutów – pedagogów specjalnych. Szkice metodologiczne*, Kraków 2005.
- Demetrio D., *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, tłum. A. Skolimowska, przedm. O. Czerniawska, Kraków 2000.
- Denzin N. K., *Interpretative Biography. Qualitative Research Methods*, London – New Delhi 1989.
- Uczenie się z biografii Innych*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: Biografia i badanie biografii, t. 2, Łódź 2011.
- Erikson E. H., *Tożsamość a cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004.

- Gardner H., Walters J., *The Crystallizing Experience. Discovering An Intellectual Gift*, w: *Genius and Eminence: The Social Psychology of Creativity and Exceptional Achievement*, red. R. S. Albert, Oxford-New York-Seul-Tokyo 1986, 135–146.
- Giddens A., Sutton P. W., *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2012.
- Heller A., Towards an Anthropology of Feeling, „Dialectical Anthropology”, 4 (1979) nr 1, s. 1–20,
- Hermans H. J., Hermans-Jansen E., *Autonarracje – tworzenie znaczeń w psychoterapii*, Warszawa 2000.
- Lalak D., Ostaszewska A., *Źródła do badań biograficznych: listy, dzienniki, pamiętniki, blogi, materiały wizualne*, Warszawa 2016.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010
- Mead G. H., *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska, wstęp A. Kłoskowska, Warszawa 1975
- Nowak-Dziemianowicz M., *Narracyjne możliwości pedagogiki a kryzys kultury i wychowania*, „Forum Oświatowe”, 25 (2013) nr 3 (50) s. 35–60.
- Psychoterapia: szkoły i metody. Podręcznik akademicki*, red. L. Grzesiuk, H. Suszek, Warszawa 2011.
- Rokuszewska-Pawełek A., *Wywiad narracyjny jako źródło informacji*, „Wiedza, Kultura i Społeczeństwo”, 1 (2006) s. 17–28.
- Sarbin T. R., *The Narrative As a Root Metaphor for Psychology*, w: *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*, red. T.R Sarbin, New York 1986, s. 3–21.
- Urbaniak-Zajac D., *Pedagogiczna perspektywa w badaniach narracyjno-biograficznych*, w: *Narracje – (auto)biografia – etyka*, red. L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk, Wrocław 2005, s. 115–127.